

Democratie onder druk

5.0

Stop de uitholling van het publieke debat

Discussies over de invloed van Big Tech op de democratie gaan tegenwoordig vaak over het gebrek aan digitale soevereiniteit in Europa. Overheden zijn steeds afhankelijker geworden van het aanbod van een klein aantal techbedrijven. Dat geeft kwetsbaarheid. Alhoewel er door het monsterverbond tussen Big Tech en de regering Trump al gevallen van chantage op ICT-gebied zijn geweest, is dat in ieder geval nog niet aan de orde van de dag. Maar wel is er sprake van een zeer forse lock-in: uitstappen is duur en overstappen is vooralsnog moeilijk omdat er nog weinig Europese alternatieven zijn. Als vitale publieke taken draaien in private Amerikaanse data centra, dan verliest een democratie onderhandelingskracht en soms ook soevereiniteit. De recente discussie rond DigiD en de geplande Amerikaanse overname van Solvinity laat gelukkig zien dat er op dit punt enig bewustzijn begint te ontstaan.

Want die discussies over soevereiniteit missen een minstens zo belangrijk punt: de invloed van Big Tech op het publieke debat. Democratie is geen systeem dat vanzelf blijft draaien zolang we af en toe stemmen. Een democratie leeft van een gedeelde werkelijkheid, van tegenspraak zonder vijanddenken, en van burgers die nog in staat zijn om zelfstandig en autonoom te lezen, te luisteren en te wegen. Precies dát hebben de grote platforms omgebouwd. Niet per ongeluk, maar bewust als verdienmodel.

Het basisprobleem is eenvoudig: deze producten zijn gemaakt om onze aandacht zo lang mogelijk vast te houden. Niet om ons beter te informeren, maar om ons langer te laten kijken, klikken en reageren. Boosheid en angst doen het goed in dat model. Korte teksten zonder nuance zijn de norm geworden. Korte filmpjes en foto's zijn populairder geworden dan tekst. Het snelle oordeel wint het van het rustige argument. Daarom zie je meer conflict en minder gesprek.

We spreken in dat geval vaak over echokamers. Dat woord is niet altijd precies. Er zijn nog best mensen die af en toe iets van een andere kant bekijken. Maar dat is niet de kern. De kern is dat platforms het debat opknippen in losse stromen. We krijgen parallelle werkelijkheden: ieder zijn eigen feiten, zijn eigen verontwaardiging, zijn eigen vijandbeeld. En als je niet meer hetzelfde nieuws, dezelfde basis en dezelfde normen deelt, wordt samen argumenteren, oordelen en besluiten bijna onmogelijk.

Daar komt nog iets bij. Dit is niet alleen een debatprobleem. Dit is ook een gezondheids- en autonomieprobleem. Je kunt eindeloos bakkeleien over het feit dat allerlei studies op dit terrein geen sluitende onderbouwingen geven en elkaar soms tegenspreken. Nog

afgezien van het feit dat gezondheidseffecten verschillen per mens, per leeftijd en per soort gebruik. Maar we weten genoeg om een houding van ‘better safe than sorry’ te rechtvaardigen. En we kennen dit patroon. Bij tabak is decennialang twijfel gezaaid en zijn maatregelen uitgesteld. De prijs betaalden de burgers, niet de bedrijven. Het voorzorgsprincipe is geen paniekknop. Het is gezond verstand bij grote schaal en mogelijk grote schade.

Want we weten hoe deze producten zijn ontworpen: eindeloze feeds, autoplays, notificaties, beloningen die onvoorspelbaar komen (en daardoor verslavend kunnen werken) en aanbevelingsalgoritmen die steeds beter leren wat invloed op jou heeft. Zodat de platforms meer advertenties¹ kunnen verkopen. Dat zijn prikkels die compulsief gedrag kunnen versterken. Bij een deel van de gebruikers gaat dat samen met slechter slapen, minder concentratie, meer stress en (steeds) minder grip op het eigen gedrag. Dit zijn directe gevolgen van de manier waarop deze producten ontworpen zijn.

En dan komt de stap die vaak ontbreekt: als mensen minder autonoom worden, minder slapen, sneller opfokken en minder lang kunnen lezen, dan worden ze ook kwetsbaarder in het publieke debat en ontvankelijker voor simpele verhalen, groepsdruk, desinformatie en vijanddenken. Bovendien haken mensen af als het gesprek ontaardt in een constante stroom van prikkels en aanvallen. Dan wordt het podium overgedragen aan de hardste schreeuwers die het langst online kunnen blijven. Dat ondermijnt de democratie omdat het de stille meerderheid uit het gesprek duwt.

In zo’n omgeving wordt ook radicalisering makkelijker. Omdat platforms door hun algoritmisch ontwerp houdingswijziging kunnen versnellen: van wantrouwen naar complot, van complot naar ‘verraad’, van ‘verraad’ naar tribunaaltaal en van tribunaaltaal naar intimidatie en geweld. Groepen vinden elkaar sneller, versterken elkaar sneller, en normaliseren taal die in een gezond debat niet normaal hoort te zijn. En zo eroderen de democratische normen, stap voor stap.

Een andere zorg in dit verband is het gebruik van AI-chatbots. Net als elke medaille² heeft het gebruik van een AI-chatbot twee kanten. Je kunt het goed gebruiken, zodat je er persoonlijk beter van wordt. En je kunt het slecht gebruiken, zodat je cognitieve vermogens achteruit gaan. En dat slechte gebruik versterkt het effect uit de vorige alinea’s.

Daarbovenop komt de macht van de platforms zelf. Ze zijn private poortwachters van onze publieke ruimte. Ze bepalen in de praktijk wie bereik krijgt, wat ‘trending’ is, en wat verdwijnt. Dat gebeurt met regels die niet democratisch zijn vastgesteld, en met systemen die buitenstaanders niet kunnen controleren en door de platforms ook niet controleerbaar gemaakt worden. Een democratie waarin ongecontroleerde macht steeds meer invloed krijgt wordt uitgehold tot er niets meer van over is. En in dit geval is het een veel onzichtbaarder proces dan de bekende zichtbare voorbeelden van de manieren waarop Hitler (bruinhemden), Mussolini (zwarthemden) en Trump (ICE) hun macht

¹ Inclusief gerichte politieke boodschappen, vaak met een combinatie van informatie en desinformatie.

² Een vergelijking met een veelkoppig monster zou passender zijn, maar een medaille volstaat voor dit argument.

bestendigden. Lees ook het helaas niet in het Nederlands vertaalde boek *Data grab: the new colonialism of Big Tech (and how to fight back)* van Ulises A. Mejias en Nick Couldry.

Wat te doen? In aanvulling op de aanbevelingen uit *Data grab* doe ik nog een paar andere voorstellen. Ik begin met een vergelijking uit de volksgezondheid. Bij roken, alcohol, cannabis, heroïne en designer drugs maken we onderscheid in risico en (bescherming van) gebruikersgroepen. Hoe groter de kans op afhankelijkheid en schade, hoe zwaarder de regels. Die regelgeving ontbreekt nu grotendeels bij digitale producten die bewust op verslaving sturen. Dat kunnen we wijzigen.

Daarom pleit ik voor een digitale gezondheidswet, die niet alleen de gebruikers van verschillende leeftijdsgroepen beschermt tegen verslavende algoritmen, maar ook de democratie als geheel beschermen tegen ondermijnende algoritmen. In Europa liggen al bouwstenen, de Digital Services Act en Digital Markets Act zijn goede startpunten.

Maar alleen regulering via auditing en content moderatie is symptoombestrijding. De echte oorzaak is niet de content maar de algoritmen die via content sturen en verslavend gebruik belonen. En bestrijding van oorzaken betekent mijns inziens dus dat sommige algoritmen domweg bij de bron verboden moeten worden. Ik realiseer me dat dit geen populair standpunt zal zijn en wellicht ook lastig realiseerbaar, zowel technisch (omzeiling blijft altijd mogelijk) als in het kader van de huidige Europese wetgeving. Maar wanneer dit gepaard gaat met de ontwikkeling van Europese algoritmen die mensen voeden in plaats van leegzuigen zou het misschien toch een mogelijkheid zijn. Een mogelijkheid die vanzelf dichterbij komt naarmate politici zien dat het publieke debat steeds meer degenerereert, terwijl andere oplossingen uitblijven.

Maar ook als je niet voor zo'n rigoureuze oplossing kiest kun je - net als bij de bestrijding van roken is gebeurd - gelukkig meer doen. En dan denk ik niet alleen aan het verslavingsaspect, maar ook aan het democratie ondermijnende effect van sommige algoritmen. Want in een notendop zijn veel van de huidige sociale media algoritmen toch te karakteriseren als geruchten verspreidende (en verslavende) polarisatie-machines, die door hun werking vertrouwen en solidariteit tussen burgers ondermijnen. Nog afgezien van het feit dat niet alle content geschikt is voor alle leeftijden (om het eufemistisch uit te drukken).

Deze situatie kunnen we globaal genomen als volgt verbeteren. Breid de huidige wetgeving uit met maatregelen die weinig vrijheid voor gebruikers wegnemen, maar veel risico beperken: afgedwongen minder- of niet-verslavende standaardinstellingen, strenge bescherming van minderjarigen, handhaving van de gebruikelijke journalistieke normen in cyberspace, toegang zonder profilering als mogelijkheid, geen tracking zonder expliciete toestemming voor een vaste periode en transparante aanbevelingen plus advertentiepraktijken. Dit alles onder toezicht van een onafhankelijke, goed gefinancierde toezichthouder die op elk moment onaangekondigde audits mag uitvoeren in alle landen — ook in de VS — op het volledige ecosysteem van systemen, data en processen rond een algoritme.

Hiermee hebben we het laaghangende fruit wel gehad. De volgende stap is de erkenning dat de automatische schendingen van de privacy – die we helaas reeds als normaal zijn gaan beschouwen – essentieel zijn voor het verdienmodel van deze algoritmen. De belangrijkste volgende stap is dus het omkeren van het verdienmodel. Dat kan door te eisen dat algoritmen op het Europese deel van het internet altijd moeten voldoen aan algemene voorwaarden die door de EU zijn vastgesteld en ook exclusief door de EU worden uitgelegd. Overtredingen moeten zwaar worden beboet, op een manier die echt gevoeld wordt door de betreffende marktpartijen.

Hierna volgen voorbeelden van globale denkrichtingen¹ voor mogelijke onderdelen van die algemene voorwaarden.

- In plaats van het automatisch verstrekken van alle gegevens moet er voor alle door een gebruiker geleverde (persoonlijke) gegevens en door een algoritmeleverancier te gebruiken (persoonlijke) gegevens expliciet door die gebruiker toestemming gegeven worden voor een vaste periode. Een algemene toestemming via klikken op algemene voorwaarden van de leverancier (die uiteraard consistent moeten zijn met de algemene voorwaarden van de EU) wordt verboden. AI kan ingezet worden om de relevante gegevens in de communicatie te herkennen en op de juiste manier te behandelen.
- Gegevens waarvoor toestemming wordt verleend moeten op het apparaat zelf versleuteld opgeslagen worden en mogen onder geen beding het apparaat verlaten.
- Het moet altijd mogelijk zijn om tracking – in welke vorm dan ook – uit te schakelen.
- Elke gebruiker moet beschermde eigenaarsrechten hebben op *alle* persoonlijke gegevens, inclusief auditieve gegevens, visuele gegevens, locatie gegevens en real-time gedragsgegevens.
- Het is verboden voor algoritmeleveranciers om geen toegang te verlenen tot het gewone gebruik van een algoritme bij het niet verstrekken van enig gegeven of een weigering om tracking toe te staan.

Dit is geen anti-tech verhaal. Dit is een verhaal dat tot doel heeft om bewustwording te scheppen rond een onzichtbaar en erg belangrijk aspect van de democratie: het publieke debat. We kunnen niet meer zonder digitale middelen in de huidige maatschappij. Maar we kunnen ons niet permitteren dat de kern van de democratie — een menselijk debat in verbinding met elkaar — wordt vervangen door een machine die verslavende prikkels gratis aanbiedt en de deelnemers aan het publieke debat bewust steeds wantrouwender, emotioneler en dommer maakt. Nog afgezien van de realistische mogelijkheid dat die machine zelf een bepalende stem wordt. Wie het publieke debat serieus neemt, kan niet doen alsof dit alleen technisch gedoe is. Het is publieke ruimte. Het is volksgezondheid. En het is macht. Daarom hoort dit in het hart van de politiek thuis.

¹ De feitelijke situatie zal in elk concreet geval heel veel complexer zijn dan hier beschreven kan worden, vandaar de woordkeuze ‘globale denkrichting’.